

УДК 811.161.2'366.56'367

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-112-122

КОГНІТИВНЕ ПІДГРУНТЯ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ НЕОЗНАЧЕНО-ПРЕДМЕТНИМ СУБ'ЄКТОМ

Наталія Ясакова

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Україна, м. Київ, вул. Сковороди, 2

e-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6810-8080

У статті проаналізовано когнітивне підґрунтя безособових речень української мови із неозначено-предметним суб'єктом. Дієслівний головний член таких структур має форму третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини середнього роду минулого часу. Виокремлено такі семантичні різновиди неозначено-предметного суб'єкта: невідомий, неактуальний, незбагнений і неозначений локус-суб'єкт. Кожен із різновидів виявляє особливості, притаманні людині у сприйнятті довкілля і розумінні власних відчуттів.

Ключові слова: *безособове речення, суб'єкт безособового речення, неозначений суб'єкт, когнітивне підґрунтя речення, семантика речення, класифікація безособових речень.*

КОГНИТИВНАЯ ОСНОВА БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С НЕОПРЕДЕЛЕННО-ПРЕДМЕТНЫМ СУБЪЕКТОМ

Наталья Ясакова

Национальный университет «Києво-Могилянская академия»

Украина, г. Киев, ул. Сковороды, 2

e-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6810-8080

Статья анализирует когнитивную основу безличных предложений украинского языка с неопределенно-предметным субъектом. Глагольный главный член таких структур имеет форму третьего лица единственного числа настоящего (будущего) времени или единственного числа среднего рода прошедшего времени. Выделены такие семантические разновидности неопределенно-предметного субъекта: неизвестный, неактуальный, непостижимый и неопределенный локус-субъект. Каждая из разновидностей выявляет особенности, присущие человеку в восприятии окружающей среды и понимании собственных ощущений.

Ключевые слова: *безличное предложение, субъект безличного предложения, неопределенный субъект, когнитивная основа предложения, семантика предложения, классификация безличных предложений.*

COGNITIVE BASIS FOR IMPERSONAL SENTENCES WITH AN INDEFINITE OBJECTIVE SUBJECT

Nataliia Yasakova

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

2, Skovorody str., Kyiv, Ukraine

e-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6810-8080

Introduction. *The article analyzes impersonal sentences of the Ukrainian language, which describe the action of an indefinite subject. Although many works deal with impersonal constructions, the interpretation of their semantics remains controversial. Researchers do not pay enough attention to the fact that the subjects of such constructions of the Ukrainian language have peculiar semantic characteristics, which significantly affect the sentence semantics.*

Purpose. *This article is aimed at analyzing the cognitive basis for impersonal sentences with an indefinite objective subject.*

Methods. *The article is part of a comprehensive study of the nature and means of representing personality semantics in the Ukrainian literary language. A descriptive method, as well as transformational analysis, which allowed clarifying the semantics of the subject, were used in the study of impersonal sentences.*

Results. *In the Ukrainian language, impersonal sentences without a subjective syntaxeme can denote the action of indefinite subjects of two types: personal and objective. The verbal main member of indefinite objective sentences has the form of the third person singular of the present (future) tense or the singular of the neuter gender of the past tense. The indefiniteness of the subject of impersonal sentences is of a different nature. It may come from the irrelevance of the subject's nomination, the obscurity or incomprehensibility of its denotation, as well as the need to describe the state of the denotation, which has no clearly defined spatial boundaries. Accordingly, the following semantic varieties of indefinite objective subject should be distinguished in sentences without subject syntaxeme: the unknown, irrelevant, incomprehensible and indefinite locus subject. Each of the varieties shows the features that are inherent in human perception of the environment and understanding of his own feelings.*

Sentences with an unknown subject describe an object or phenomenon that the speaker perceives only in part due to various obstacles (considerable distance, darkness, fog, etc.). Such a subject can be precisely identified from the context. The irrelevant subject does not need further clarification, because it is perceived by native speakers as obvious, but in the transformation of the sentence it can be represented by a separate lexical item. Sentences with an incomprehensible subject demonstrate the remnants of a mythological world outlook, where numerous forces act beyond human control and comprehension. Sentences with the indefinite locus subject reflect the most general perception of space.

Originality. *The study offers an original interpretation of the cognitive basis for and classification of impersonal sentences with an indefinite subject in the Ukrainian language. Such structures are presented as one of the syntactic means of expressing third person semantics.*

Conclusions. *Indefinite objective semantics is a specific option of the categorical meaning of the third person, which in the Ukrainian language is implemented by impersonal sentences without a subjective syntaxeme. The asymmetry of formal grammatical and semantic syntactic structures specific for impersonality, makes it possible to represent in the language not only the*

agentlessness of the subject, but also its specific indefiniteness. Due to lack of specialized syntaxeme, the subject is verbalized indirectly, primarily through a dynamic feature. This way of organizing the syntactic structure makes it possible to focus on the communicatively most important and most understandable for the speaker aspects of the situation depicted.

Key words: *impersonal sentence, subject of impersonal sentence, indefinite subject, cognitive basis for the sentence, sentence semantics, classification of impersonal sentences.*

Постановка проблеми. Потракткування безособових речень досі залишається суперечливим, а лінгводидактична література подає традиційну класифікацію односкладних структур, яка враховує водночас формально-граматичні та семантико-синтаксичні ознаки. В одному ряду опиняються типи конструкцій, виокремлені за різними критеріями: за морфологічним вираженням головного члена й особовим статусом суб'єкта (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові), лише за морфологічним вираженням головного члена (інфінітивні), за характером дії (безособові). Відзначаючи нерівнорядність усіх типів односкладних речень, А. Загнітко, слушно акцентує на потребі розглядати їх з урахуванням «нерівнорядності формально-граматичної і семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури». Хоч «статус безособових речень не піддають сумніву, оскільки головний член таких конструкцій позбавлений вказівки на окреслення діяча чи носія стану», носій предикативності, на думку вченого, здебільшого співвіднесений із субстанційним компонентом і поза останнім не реалізує своєї семантики, тож, підстава для виокремлення безособових речень потребує корекції [8, с. 21].

Нині означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення чимало українських граматистів кваліфікують як двоскладні з лексично не вираженим (нульовим) підметом. До односкладних структур за такого підходу зараховують безособові дієслівні речення, інфінітивні речення, прислівникові та іменні [2, с. 94–100], а терміни «безособове» та «односкладне дієслівне» речення у дослідженнях уживають як синоніми [11, с. 7]. Така типологія простих речень посилює актуальність питань щодо семантичної специфіки безособовості, яка втілюється в окрему групу конструкцій, що протистоять решті простих структур.

Аналіз семантики безособового речення не може обмежитися типологією елементарних речень, що репрезентують власне семантичну структуру таких синтаксичних одиниць, простеженням дериваційних зв'язків із конструкціями іншого типу, хоч такі спостереження, справді, дуже цікаві й вражають багатством тих способів бачити світ, які властиві українській мові. Пор.: *Берег залило – Берег залило водою – Вода залила берег; Картопля викопана – Картоплю викопано – Картоплю викопали.* Важливі відомості про типи предикатних і непередикатних знаків, що формують семантику безособових структур, потребують удокладнення, доповнення описом семантичних характеристик, що вирізняють безособові речення на тлі інших структур. Водночас потрібне вивчення й тих рис, які є спільними з реченнями інших типів і дають змогу виявити групи синтаксичних структур, що репрезентують утілення різних семантичних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві чимало праць висвітлюють власне семантичну, формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну організацію, особливості функціонування безособових структур. Такі речення стали об'єктом спеціальних досліджень [1], потрактовані в контексті розв'язання ширших питань класифікації односкладних речень [8], типології синтаксичних категорій [14], кореляцій формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак головного компонента

односкладних речень [11], мовної репрезентації суб'єкта і об'єкта [15], функційно-семантичної категорії персональності [20; 21], а також проблем стилістики та культури мовлення [7, с. 114–120; 10].

Хоч більшість сучасних лінгвістів не ототожнюють безособовість із безсуб'єктністю та обстоюють семантичну двокомпонентність формально односкладних структур, семантична специфіка суб'єкта таких речень не отримала належного висвітлення. Зокрема, поза увагою дослідників залишається той факт, що в масиві безособових речень наявні щонайменше дві лінії протиставлення таких структур за означеністю / неозначеністю суб'єкта та за його належністю до категорії осіб / неосіб. Пор.: *Мені сумно; Тобі пощастило* (суб'єкт означений) – *Гроші вкрадено* (суб'єкт неозначений); *За дверима гупнуло* (суб'єкт неозначений); *Доріжку засипано землею* (суб'єкт – особа) – *Доріжку засипало землею* (речення описує наслідок дії стихійних сил) – *Доріжка засипана землею* (речення описує стан предмета без окреслення типу каузатора). Крім того, по-різному потрактовано суб'єктне значення низки предикатів безособових структур. Напр., у реченнях на зразок *Градом побило жито; Хату знесло повинню* одні науковці вбачають предикати зовнішнього стану предмета, де суб'єкт виражений іменником у формі знахідного відмінка (*жито, хату*) [11, с. 12], інші – предикати дії з орудним суб'єкта (*градом, повинню*) [13, с. 350; 15, с. 98; 20, с. 195–197].

Мета цієї розвідки – проаналізувати когнітивне підґрунтя безособових речень із неозначеним предметним суб'єктом у контексті вивчення категорійних виявів функційно-семантичної категорії персональності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Належність до певної особи є обов'язковою характеристикою субстанційних компонентів речення: суб'єкта, об'єкта й адресата. У різних за синтаксичною будовою реченнях семантичний суб'єкт може бути представлений суб'єктною синтаксемою, що виражена за допомогою неоднакових відмінкових форм іменника, дієслівною формою головного члена, або й встановлюватися зі значення інших компонентів структури, пор.: *Я хочу морозива – Мені хочеться морозива; Автор доповнив статтю – Стаття доповнена автором; До зброї!; Скальпель!; Швидше!* За формально-граматичної безособовості речення, як узагальнює О. Болюх, «семантими зі значенням діяча або носія стану не знаходять утілення у відповідних їм синтаксемах, або ж порушуються кореляції між семантико-синтаксичними функціями компонентів і засобами їх вираження» [1, с. 3]. Тож, належність до особи суб'єкта безособових речень не можна встановити, орієнтуючись на типові формально-граматичні показники.

Відсутність формально-граматичних показників особи, що часто властива головним членам безособових речень, не характерна для всіх синтаксичних одиниць цього типу. З-поміж речень, які традиційно зараховують до безособових, чимало таких, де головний член, виражений дієсловом, має формальні показники третьої особи, напр.: *Дощить; Тягне свіжістю; Пацієнта нудить; Болить у грудях.* Ще О. Потєбня відзначив суперечність у використанні назви «безособові» щодо речень, у яких особа вказана. «У таких реченнях під особою розуміється не стосунок до граматичної особи, а визначеність підмета, а під безособовістю – невизначеність підмета», – пояснював учений [16, с. 363]. Цілком логічною видається думка Г. Золотової, що речення взагалі не може відбутися без приписування ознаки її носієві, без співвіднесення змісту з дійсністю в категоріях часу, модальності і особи. Граматична специфіка безособових речень, за словами знаної російської граматистки, полягає в структурно-семантичній маркованості інволютивного стану, тому їх варто називати інволютивними [9].

Через неточність термін «безособовий» критикували і в галузі морфології. І. Вихованець слушно зазначив, що назва «безособові дієслова» не відбиває морфолого-синтаксичної природи дієслівних одиниць, що не виражають особових протиставлень, а вживаються тільки в третій особі однини, і відповідну групу дієслів варто кваліфікувати як одноособові [4, с. 38]. Виправданий у морфології термін «одноособовий», який чітко номінує властивість групи дієслів, у вимірах синтаксису не застосовний, адже безособові речення неоднорідні за особовою належністю суб'єкта.

Усталений термін «безособовість» не позначає специфічної модифікації персональної семантики і найчастіше справді вказує на неконтрольованість описуваної в реченні дії (стану). Суб'єкт безособових речень, за словами М. Плющ, «ніби відсунений на задній план, на ньому не фіксується увага [...]». Модальність безособового речення відрізняється нашаруванням кількох додаткових відтінків. Напр., дієслово з постфіксом *-ся* виражає не пасивність, а інертну, неактивну дію-стан особи» [15, с. 76]. Докладно аналізуючи структури з давальним суб'єкта в безособовому реченні, М. Плющ наголошує на специфіці семантичних трансформацій, що супроводжують перетворення активних конструкцій у деміпасивні, напр.: *Молодь мріє про майбутнє – Молоді мріється про майбутнє*. На її переконання, безособове речення виражає синтаксичне значення деагенсивності носія стану, закріплене за моделлю речення [15, с. 75–76].

Отже, характерною рисою багатьох безособових речень є деагенсивність суб'єкта, що на формально-граматичному рівні втілюється у відсутності синтаксеми на його позначення або використанні неспеціалізованих відмінкових форм, що порушує симетрію між семантичною, семантико-синтаксичною і формально-граматичною структурами речення. Деагенсивним може бути суб'єкт I, II і III осіб, напр.: *Мені байдуже; Тобі байдуже; Олені байдуже*. Водночас не всі безособові речення мають особову парадигму. Оскільки не всі дії або стани можуть стосуватися людини, природно, що низка дієслів є одноособовими, а деяким безособовим реченням властиві суб'єкти лише третьої особи, напр.: *Світає; Хлющить; Нарешті розпогодилось*. Крім того, з-поміж безособових речень із третьоособовим суб'єктом вирізняються такі структури, що мають своєрідну синтаксичну організацію і зорієнтовані на мовну репрезентацію дій (станів) лише суб'єктів певного типу – неозначено-предметних.

Хоч традиційно з-поміж безособових не виокремлюють речення з неозначено-предметним суб'єктом, на нашу думку, вони становлять чітко окреслену групу структур без суб'єктної синтаксеми і протистоять тим безособовим реченням без суб'єктної синтаксеми, що описують результат дії неозначених осіб. Дієслівний головний член неозначено-предметних речень має форму третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини середнього роду минулого часу, напр.: *...Зашикребло в горлі. І знову заболіло під грудьми* (А. Дімаров); *Там же зблиснуло. Ніби хтось викресував вогонь* (В. Рутківський). Натомість неозначено-особове значення властиве реченням із головним членом, що виражений предикатами результативного стану на *-но, -то*, напр.: *Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а угорі пов'язано вірвочками, та вп'ять якось-то хитро та мудро попереплутувано...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Її [Катерини Білокур – Н. Я.] біографії досі не написано* (О. Забужко).

Неозначеність предметного суб'єкта безособових речень може мати різну природу: зумовлюватися неактуальністю, невідомістю, незрозумілістю для ненаукового, первісного світосприйняття, складністю розмежування суб'єкта з іншими предметами. Відповідно виокремлюємо такі семантичні різновиди неозначено-предметного суб'єкта у реченнях без

суб'єктної синтаксеми: невідомий, неактуальний, незбагнений суб'єкти і неозначений локус-суб'єкт [20, с. 191–200; 21]. Кожен із різновидів оприявнює особливості, притаманні людині у сприйнятті довкілля і розумінні власних відчуттів.

Невідомий суб'єкт. Через значні перешкоди у сприйнятті органами чуття предметів і явищ дійсності мовець може кваліфікувати предметний суб'єкт як невідомий, напр.: *За Десною горіло* (О. Довженко); *...Раптом почув, як звідти, знадвору, гупнуло у вікно* (Ю. Андрухович). Відсутність суб'єктної синтаксеми дає змогу передати частковість сприйняття предметів, які перебувають за межами поля зору або на значній відстані від мовця. Предметний суб'єкт репрезентований тільки через динамічну ознаку, що її називає дієслово, яка недостатня для його ідентифікації і, отже, номінації. Коли суб'єкт не представлений у реченні спеціалізованою синтаксемою, він сприймається як максимально неозначений. Пор.: *Гупнуло у вікно – Щось гупнуло у вікно – Сніжка гупнула у вікно*. Водночас невідомість є тимчасовою характеристикою такого суб'єкта: мовець може з'ясувати каузатора дії (стану), а в тексті він може бути названий згодом, напр.: *Над головою в мене стугонить. То миша качає на горіщі кукурудзяний качан* (Г. Тютюнник).

Хоч речення без суб'єктної синтаксеми з дієслівним головним членом у формі третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини минулого часу частіше вживають для позначення дій (станів) неозначено-предметних суб'єктів, загальність значення предметності дає змогу використовувати такі конструкції і щодо невідомих суб'єктів-осіб. У такому разі про те, що діячем є особа, може свідчити лексична семантика дієслова або пропонований контекст, напр.: *За дверима засміялось, потім сплюнуло і прорипіло єхидно і так само, як і перше, злобно...* (І. Багрянний); *А од танку засувом стукнуло. На порозі – Галька* (А. Головка).

Такі неозначено-предметні та неозначено-особові речення властиві тільки розмовному, художньому, рідше – публіцистичному стилям. Завдяки семантиці неозначеності, слабкому розмежуванню особового та предметного значень суб'єкта вони дають змогу передати найзагальніше сприйняття ситуації дійсності, де представлена дія (стан) множини суб'єктів, напр.: *Парад був грандіозний. Лопотіло і майоріло, гупало і ревло* (Л. Костенко).

Неактуальний суб'єкт. Певні предмети мають характерні властивості, що виявляються в типових ситуаціях дійсності, відомих усім носіям мови. Для ідентифікації таких предметів достатньо в реченні окреслити найважливіші параметри ситуації, зокрема назвати динамічну ознаку. У безособових реченнях із неактуальним суб'єктом дієслівний головний член має такий виразний семантичний зв'язок із певним типом суб'єктів, що вербалізація останніх є зайвою, напр.: *Капало зі стріх* (М. Коцюбинський); *Завіяло дороги* (М. Рильський); *У кабінеті світиться* (М. Трублаїні). Як указує М. Гіро-Вебер, неназваний актант є таким, імовірність якого при дієслові в цьому контексті максимальна, отже, його пропуск відповідає загальним законам синтаксису [6, с. 342]. У реченнях цієї групи, крім головного члена, нерідко представлені локативні або об'єктні синтаксеми, що набувають суб'єктних рис, напр.: *В печі тріщало* (І. Багрянний); *Очі випалило на фронті* (О. Гончар). Суб'єктна синтаксема у безособовому реченні, де семантика головного члена однозначно вказує на тип суб'єкта дії або стану, може бути виражена іменником у формі орудного чи рідше знахідного відмінка, напр.: *Хіба його не присипало землею в окопі?* (Є. Гуцало); *Але вранці прорвало воду, а я таки мусив викликати сантехніка* (Л. Костенко). У такому разі предметний суб'єкт безособового речення є означеним.

Інструментальне значення, що властиве орудному відмінкові іменника, зумовило потрактування безособових конструкцій з орудним суб'єкта як речень із неозначеним суб'єктом, що має риси стихійної сили. Такої думки дотримувався, зокрема, Є. Тимченко [18, с. 75]. С. Смеречинський відзначав широке вживання в народній мові безпідметових конструкцій, де присудок стосується «неназваного діяча, що уявляється й чинить ... як невідома, таємна субстанція (сила, причина) і виступає та діє активно», а орудний відмінок виражає значення знаряддя «таємної» сили [17, с. 22–23].

Суб'єктна семантика орудного відмінка у безособових реченнях на зразок *Градом побило полуницю* не дає змоги інтерпретувати їх як різновид речень із неозначено-предметним суб'єктом. Вони можуть бути трансформовані в двоскладну конструкцію з означеним суб'єктом (*Град побив полуницю*) і не можуть бути трансформовані у структуру з неозначеним суб'єктом (*Щось побило градом полуницю*).

Реченнями з означеним суб'єктом уважаємо також такі, де іменник в орудному відмінку називає джерело запаху, вказує на його характер, напр.: *Запаморочливо пахло в'янучим листям, хмелем і калиною...* (П. Загребельний); *Тхнуло вогкістю...* (В. Шевчук). Джерелом запаху може бути не тільки предмет, що його номінує іменник, адже квітами можуть пахнути парфуми, одяг, шкіра тощо. Водночас суб'єктне значення є супровідним для орудного при дієслівних головних членах, що позначають нюхові відчуття. Суб'єктне значення орудного послаблюється, якщо в реченні наявні інші синтаксеми, які виконують цю функцію, напр.: *А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борцем ...* (В. Шкляр); *Од нього* [міліціонера] *пахло холодом, шинельним сукном, реміняччям* (А. Дімаров).

Незбагнений суб'єкт. У реченнях із неозначеними суб'єктами цього типу семантика дієслівного головного члена передбачає активного діяча, проте в семантико-синтаксичній структурі речення відповідна синтаксема відсутня, а дієслово постає як функційно одноособове. Суб'єктних рис набуває об'єктна синтаксема, але її семантика не узгоджується зі семантикою головного члена, адже останній потребує агенса. Напр.: *Десь їх, напевно, розметало тепер по всіх світах* (І. Багрянний). *...Занесло на закруті й кинуло в яму* (Ю. Винничук).

Каузатори певних дій не зрозумілі з погляду побутового світобачення, що орієнтується на сприйняття за допомогою органів чуття. Крім того, не всі дії (стани) мають каузатора, вони можуть бути випадковими. Однак людина внаслідок тривалої еволюції виробила такий спосіб осмислення явищ довкілля, за якого факти дійсності витлумачуються як наслідки впливу певних діячів. Саме такий спосіб мислення дав змогу первісній людині вижити: більше шансів урятуватися мали ті, хто вбачав прихованого каузатора за природними явищами (шелестом листя, хрустом гілок, рухом тіней). Первісні, наївні уявлення про світобудову відбиває мова, зокрема структура безособового речення.

Неозначений суб'єкт такого типу можна потрактовувати як вияв міфологічної свідомості. Незбагнений суб'єкт бачимо в прокльонах, які демонструють віру в магічну силу слова, напр.: *...бодай вас сточило, як шашіль сволок...* (М. Коцюбинський); *Щоб тебе різало по живому, щоб тебе по душі смугувало* (Є. Гуцало); в описі симптомів і наслідків хвороб, неконтрольованих станів, напр.: *Та не вам кажучи, прикинулась бешиха, та усю пику мені роздуло...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мені вух не позакладало: чую* (І. Нечуй-Левицький); *Собаку ламало, але він тримався і ходив на роботу* (С. Жадан).

На думку О. Потебні, в основі багатьох висловлювань у різних мовах лежить уявлення про міфічну істоту, що діє в природі або людині, оволодіває людиною [16, с. 320]. Зникнення міфічного суб'єкта або його означеності частково може бути спричинене табу, невідомістю

діяча або розвитком критичної думки. Неозначеність суб'єкта, за О. Потебнею, є «наслідком критичної думки, що запідозрює або заперечує існування міфічної субстанції, перетворюючи її дії на явища» [16, с. 322].

Сучасний варіант потрактування виявів міфічного суб'єкта в безособових реченнях української мови репрезентує розвідка Г. Чернобай. Дослідниця розглядає безособові речення зі значенням зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини, спираючись на теорію О. Потебні про міфічний суб'єкт і використовуючи власну методику асоціативного експерименту [19, с. 5–11]. Незважаючи на наведені ще О. Потебнею аргументи про поширення безособових речень і уявлень про міфічного суб'єкта в носіїв багатьох мов, Г. Чернобай робить сміливі висновки про те, що «міфологічний суб'єкт» безособових речень є «невід'ємною частиною міфологічної картини світу давніх слов'ян» і твердить про його «національно-маркований характер»: «на власне-семантичному рівні – національно-маркований культурологічний суб'єкт, у якому збережено дохристиянські вірування українців; на концептуалогічному рівні – це суб'єкт, у якому сконденсовано первісні етнокультурні концепти СТРАХУ та ВІРИ перед божествами, від яких залежало життя і здоров'я людей» [19, с. 12].

На нашу думку, ознаки міфологічного сприйняття дійсності виразно збереглися лише в деяких безособових реченнях, а властива невербалізованому суб'єкту абстрактність і брак наукових даних про дохристиянські вірування слов'ян не дають змоги встановити його етнокультурний характер. Безособові речення з незбагненим суб'єктом, де дієслівні головні члени передбачають активного діяча, можна кваліфікувати як одне з багатьох свідчень про первісні уявлення людини, що їх зберігає мова.

Навряд чи виправданим є пошук каузатора у семантичній структурі будь-якого безособового речення, що позначає позамовну ситуацію стану. Саме такий підхід пропонує Н. Гальона, розглядаючи суб'єктну валентність дієслівних предикатів, оскільки вважає, що «для виникнення стану та його перебігу, підтримання потрібна не просто причина, а активний каузатор – витворювач» [5, с. 44]. Дослідниця обстоює думку, що в таких реченнях «каузатор стану має семантичну роль суб'єкта, оскільки спричинює стан, водночас носій стану є об'єктом, а не суб'єктом» [5, с. 45], і виокремлює дев'ять груп предикатів, які мають семантичну валентність каузатора. З-поміж них – предикати на позначення температури і вологості зовнішнього середовища (*теплішає, холоднішає*), предикати на позначення зміни пори року (*весніє, осеніє*), предикати на позначення зміни часу доби (*вечоріє, розвидняється, світає*) [5, с. 45]. Не вбачаємо у семантичній структурі речень із такими предикатами, зокрема й у тих, які наводить авторка статті, каузатора стану: *Прохолоднішає на ніч* (Г. Тютюнник); *За вікном весніє*; *Уже світає* (О. Гончар). Натомість, очевидно вважаємо наявність суб'єкта-носія стану.

Неозначений локус-суб'єкт. Невелика кількість дієслів позначають стан природи: *вечоріти, смеркати, дощити, розвиднятись* тощо. При таких дієсловах у структурі речення не може бути залежного іменника, оскільки вони називають особливі стани всеохопного характеру, які поширюються на все середовище, а не окремий предмет [3, с. 114]. Коли всеохопний стан позначається за допомогою функційно одноособового дієслова, що зазвичай виражає особові протиставлення, суб'єкт окреслюється чіткіше, може набувати рис незбагненого, тобто сприйматися як вияв міфологічного світобачення, напр.: *Уже в ніч пішло...* (О. Довженко); *Відчутно повертало на весну* (О. Гончар); *Мабуть, заходить на грозу* (В. Шевчук).

Неозначеність суб'єкта всеохопного стану зумовлена нечіткістю меж і недискретністю денотата та загальністю його сприйняття. Оскільки такий тип суб'єкта загалом не може бути позначений окремою лексемою, можемо зробити висновок про дифузність відповідної когнітивної структури. Як слушно вказала О. Кубрякова, невербалізоване значення є невиразним, неусвідомленим, а поява спеціального позначення дає змогу перетворити дифузне і неозначене в щось виокремлене [12, с. 306].

Суб'єктних характеристик можуть набувати локативні синтаксеми, проте навіть у разі такого посилення означеності суб'єкта не можна говорити про обмеженість вияву всеохопного стану: *Надворі помалу сіріло* (І. Багрянний); ... *Навкруги посутеніло* (О. Гончар). У випадку, коли локатив указує на чіткі межі вияву предикативної ознаки, означеність посилюється, а стан втрачає всеохопність, напр.: *Ось у хаті зразу почервоніло* ... (Панас Мирний); *В лісі посутеніло* (М. Коцюбинський).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Неозначено-предметна семантика є специфічним варіантом категорійного значення третьої особи, яке в українській мові реалізують безособові речення без суб'єктної синтаксеми. Дієслівний головний член таких речень має форму третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини середнього роду минулого часу. Неозначеність предметного суб'єкта, що його репрезентують безособові структури, може зумовлюватися невідомістю, неактуальністю, незрозумілістю у вимірах побутового світобачення або дифузністю просторових меж. Отже, виокремлюємо такі різновиди суб'єкта: невідомий, неактуальний, незбагнений і неозначений локус-суб'єкт. Асиметричність формально-граматичної та семантико-синтаксичної структур, характерна для безособовості, дає змогу репрезентувати в мові специфічну неозначеність предметного суб'єкта, що не завжди є деагенсивним.

Безособові речення з неозначено-предметним суб'єктом демонструють особливе осмислення і мовне вираження уявлень про предмети і явища довкілля. Більшість із них репрезентують синтаксичний спосіб позначення складних для сприйняття елементів дійсності – речення з невідомим, незбагненим суб'єктами і неозначеними локус-суб'єктами. Деякі структури зберігають залишки міфологічного сприйняття світу з характерним для нього уявленням про обов'язковість активного каузатора і реальність надприродних сил.

Завдяки відсутності спеціалізованої синтаксеми предметний суб'єкт вербалізується опосередковано, передусім через динамічну ознаку. Такий спосіб організації синтаксичної структури уможливує зосередження уваги на комунікативно найважливіших і зрозумілих аспектах зображуваної ситуації.

Грунтовного вивчення потребують референційні аспекти семантики безособових речень із неозначеним предметним суб'єктом, особливості функціонування в різноманітних ситуаціях спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болюх О. В. Семантико-синтаксична структура безособового речення : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1992. 16 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
4. Вихованець І. Чи є безвалентні дієслова? *Лінгвістичні студії*. 1997. Вип. 3. С. 38–41.
5. Гальона Н. П. Валентність суб'єкта як різновид семантичної валентності предиката в українській мові. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2015. Вип. 9. С. 39–47.

6. Гиро-Вебер М. К определению понятия «субъект» в синтаксисе русского языка. *Теория функциональной грамматики. Полевые структуры* [Я. Э. Ахапкина, А. В.Бондарко, М. Д. Воейкова и др.]. Санкт-Петербург : Наука, 2005. С. 333–345.
7. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
8. Загнітко А. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 1997. Вип. 3. С. 17–26.
9. Золотова Г. А. Понятие личности/ безличности и его интерпретации. *Russian Linguistics*. 2000. Vol. 24. P. 103-115. URL : <https://docplayer.ru/26696057-Ponyatie-lichnosti-bezlichnosti-i-ego-interpretacii-russian-linguistics-vol-24-july-pp.html> (дата звернення: 01.11.2020).
10. Ковалів П. Безособові речення на -но, -то, їх значення та норми вживання. Авгсбург : [б. в.], 1947. 16 с.
11. Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях : автореф. дис. ...доктора філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2015. 34 с.
12. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
13. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
14. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк : Вежа, 2001, 340 с.
15. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 203 с.
16. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике : в 5 т. Москва : Просвещение, 1958–1985. Т. III : Об изменении значения и заменах существительного. 552 с.
17. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією і стилістикою). Харків : Радянська школа, 1932. 283 с.
18. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ : Українська академія наук, 1926. 117 с.
19. Чернобай Г. С. Міфологічний суб'єкт безособового речення в українській мові : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2014. 18 с.
20. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові. Київ : НАУКМА, 2016. 328 с.
21. Ясакова Н. Семантична типологія і мовна репрезентація неозначено-предметного суб'єкта. *Studia Ucrainica Varsoviensia 4*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. S. 311–324.

REFERENCES

1. Boliukh O. V. Semantyko-syntaktychna struktura bezosobovoho rechennia : avtoref. dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 1992. 16 s.
2. Vykhoanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys: pidruchnyk. Kyiv : Lybid, 1993. 368 s.
3. Vykhoanets I. R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 256 s.
4. Vykhoanets I. Chy ye bezvalentni diieslova? Lnhvistychni studii. 1997. Vyp. 3. S. 38–41.
5. Halona N. P. Valentnist subiekta yak riznovyd semantychnoi valentnosti predykata v ukrainskii movi. Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov. 2015. Vyp. 9. S. 39–47.
6. Giro-Veber M. K opredeleniyu ponyatiya «subekt» v sintaksise russkogo yazyka. Teoriya funktsionalnoy grammatiki. Polevye struktury [Ya.E. Akhapkina, A. V.Bondarko, M. D. Voeykova i dr.]. Sankt-Peterburg : Nauka, 2005. S. 333–345.

7. Zavalniuk I. Ya. Syntaksychni odyntsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty. Vinnytsia : Nova Knyha, 2009. 400 s.
8. Zahnitko A. Problema odnoskladnoho rechennia u suchasni linhvistytsi. Linhvistychni studii. 1997. Vyp. 3. S.17–26.
9. Zolotova G. A. Ponyatie lichnosti/ bezlichnosti i ego interpretatsii. *Russian Linguistics*. 2000. Vol. 24. P. 103-115. URL : <https://docplayer.ru/26696057-Ponyatie-lichnosti-bezlichnosti-i-ego-interpretacii-russian-linguistics-vol-24-july-pp.html> (data zvernennia: 1.11.2020).
10. Kovaliv P. Bezosobovi rechennia na -no, -to, yikh znachennia ta normy vzhyvannia. Avgsburg : [b. v.], 1947. 16 s.
11. Koval L. M. Holovnyi komponent odnoskladnoho rechennia u mizhiarusnykh spivvidnoshenniakh : avtoref. dys. ...doktora filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2015. 34 s.
12. Kubryakova Ye. S. Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke : Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya. Rol yazyka v poznanii mira. Moskva : Yazyki slavyanskoy kultury, 2004. 560 s.
13. Mezhev O. H. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odyntsi. Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 464 s.
14. Mirchenko M. V. Struktura syntaksychnykh katehorii. Lutsk : Vezha, 2001, 340 s.
15. Pliushch M. Ya. Katehorii subiekta i obiekta v strukturi prostoho rechennia. Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2018. 203 s.
16. Potebnya A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike : v 5 t. Moskva : Prosveshchenie, 1958–1985. T. III : Ob izmenenii znacheniya i zamenakh sushchestvitelnogo. 552 s.
17. Smerechynskiy S. Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu i stylistykoiu). Kharkiv : Radianska shkola, 1932. 283 s.
18. Tymchenko Ye. Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi. Kyiv : Ukrainska akademiia nauk, 1926. 117 s.
19. Chernobai H. S. Mifolohichnyi subiekt bezosobovoho rechennia v ukrainskii movi : avtoref. dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2014. 18 s.
20. Yasakova N. Katehoriia personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiia v ukrainskii literaturnii movi. Kyiv : NaUKMA, 2016. 328 s.
21. Yasakova N. Semantychna typolohiia i movna reprezentatsiia neoznachenno-predmetnoho subiekta. *Studia Ucrainica Varsoviensia* 4. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. S. 311–324.

Ясакова Наталія Юрїївна, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).

Ясакова Наталья Юрьевна, доктор филологических наук, заведующий кафедрой украинского языка Национального университета «Києво-Могилянська академія» (Україна).

Yasakova Nataliia Doctor of Philology, head of Department of Ukrainian Language of National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (Ukraine).

Стаття надійшла: 03.11.2020

Статтю прийнято до друку: 10.11.2020